

УДК 004.9:001.891.3-029:9

DOI: 10.31470/2786-6327/2022/2/78-84

Алла Рубан

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політології

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

alla.ruban.70@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-8997-9619>

Researcher ID: HDM-6986-2022

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна)

РОЗВИТОК ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМАТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті розглянуто історичні та теоретико-методологічні підходи до аналізу інформативно-комунікативних технологій. Обґрунтовано, що базовий інформаційний процес завжди відбувався й нині проходить шляхом створення (дослідження навколишнього світу, суспільних процесів, наукового пізнання та перетворення умов зовнішнього середовища), фіксації (наука, мистецтво, архітектура, реклама, писемність) та передавання (мовлення, медіа, мистецтво, реклама, писемність) інформації.

Досліджено, що головними інформаційними носіями для людини сьогодні є цифрові пристрої, друковані книжки, офіційна документація, персональні листи, твори мистецтва. Зауважується, що основними типовими прикладами інформаційних війн можна вважати цифрові віртуальні конфлікти та реальні інформаційно-психологічні операції. Вони супроводжують військові конфлікти, політичні та економічні процеси.

Виробництво контенту стає чи не найголовнішою функцією суспільства, що забезпечує необхідними матеріалами економічні процеси, мистецтво, військову справу, державне управління, науку, релігію тощо. Створенням, накопиченням та поширенням інформації займаються практично всі, хто бере участь у соціальних процесах. Фабриками контенту стають наукові центри, військові структури, навчальні заклади, адміністративні структури, безпосередньо медіа.

Зауважується, що ключовим елементом у теоретичній моделі є поняття інформаційна онлайн мережева війна, що визначається, як комплекс інформаційних впливів між соціальними системами (групами), які орієнтовані на отримання певних переваг у економічних, військових, політичних, культурних та громадських протистояннях. У своїй основі інформаційна онлайн мережева війна має три ключові технологічні аспекти: хай-тек, хайх'юм та хай-сенсоро. Кожен з цих аспектів має власні технології, які формують профільні напрямки дослідження та практичної роботи.

Виокремлено, що інформаційно-психологічні операції нині є невід'ємною частиною систем управління військами, політичними та економічними процесами. У зв'язку з активною віртуалізацією людства, такі конфлікти переносяться у інтернет-простір і набувають формату мережевих он-лайн протистоянь.

Методологічною основою дослідження є історичний метод, з позицій якого розглядалися теоретико-методологічні підходи до аналізу інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: он-лайн мережеві суспільства, соціальні мережі, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційні війни, мас-медійні технології, інформаційний процес.

Alla Ruban

Candidate of Sciences (Philosophy), Associate Professor, Department of Political Science,
University in Pereiaslav

alla.ruban.70@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-8997-9619>

Researcher ID: HDM-6986-2022

(30 Sukhomlynsko Street, Pereiaslav, Kyiv Region, Ukraine, 08401)

**DEVELOPMENT OF INFORMATION-COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE
FORMAT OF INFORMATIONAL CONFLICTS**

The present article considers historical and theoretical-methodological approaches to the analysis of information and communications technologies. It is substantiated that basic information process has always followed, and is currently following the patterns of creation (exploring the environment, social processes, scientific cognition and changing the conditions of the environment), recording (science, art, architecture, advertising, literature) and transmission (speech, media, art, advertising, literature) of information.

The author concludes that the main carriers of information for present-day human being are digital devices, printed books, official documents, personal letters and works of art. It is noted that digital virtual conflicts and real information-psychological operations can be seen as the main typical examples of information wars. They accompany military conflicts, political and economic processes.

Production of contents becomes arguably the main function of the society which provides necessary materials for economic processes, art, military science, public administration, science, religion etc. Almost everyone who participates in social processes is involved in creation, accumulation and spreading of information. Research centers, military units, educational institutions, administrative bodies and mass media become producers of content.

It is remarked that the key element in the theoretical model is the notion of information (online) network war which is defined as a complex of information influences between social systems (groups) that are directed to gain certain advantage in economic, military, political, cultural and social confrontations. In its basis, information online-based network war has three key technological aspects: hi-tech, hi-hume, and hi-sensory. Each of these aspects has its own technologies that form specialized lines of research and practical work.

It is pointed out that information-psychological operations are currently an integral part of administration systems used in the military, political and economic processes. Due to active virtualization of the mankind, such conflicts are brought to the Internet environment and acquire the format of network-based online conflicts.

The methodological basis of this research is the historical method, from the viewpoint of which the theoretical-methodological approaches to the analysis of information and communications technologies were considered.

Key words: *online network societies, social media, information and communications technologies, information wars, mass media technologies, information process.*

Постановка проблеми. Цифровий характер сучасних технічних комунікацій формує принципово нову модель взаємовідносин між індивідуумами на персональному, внутрішньо груповому та міжгруповому рівнях. Цей етап розпочався зі створення першої соціальної мережі (1995 р.) і визначається як час домінування он-лайн мережевих суспільств, деякі з них, зокрема, мають глобальний планетарний характер. Зсув значної частини життєвих процесів у віртуальний простір призвів до формування нових філософських постулатів, морально-етичних концепцій соціально-економічних та політичних управлінських систем, а також до напрацювання нових підходів та засобів ведення військових дій. Інформаційні війни, на відміну від торгово-економічних, політичних та збройних протистоянь, ніколи не закінчуються. Інформаційно-комунікаційні технології що виникли наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. є

відображенням глобальної інформаційної революції, що нині відбувається, в процесі якої інформація набуває статусу глобального ресурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження окремих аспектів політичної комунікації, інформаційно-комунікаційних технологій та ролі інтернету в політичних інформаційних війнах внесли такі науковці як В. Бебик (Бебик, 2005), М. Закіров (Закіров, 2017), В. Зеленіна (Зеленіна, 2014), О. Курбан (О Курбан, 2012, 2016), Мак-Люен (Мак-Люен, 2001), М. Пілат (Пілат, 2013), А. Сіленко (Сіленко, 2007), А. Стадник (Стадник, 2016), Ю. Тишкун (Тишкун, 2015) та ін.

Мета статті – на основі доступних джерел і наукової літератури здійснити аналіз сучасних способів розвитку інформативно-комунікативних технологій у форматі інформаційних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовлення стало першою інформаційно-комунікаційною технологією загального призначення, винайденою людством, принципово змінивши та прискоривши подальшу еволюцію людства. Ця технологія з відповідними змінами й удосконаленнями існує дотепер і має ще більші перспективи. Визначають декілька основних функцій мови: інформаційна функція полягає в тому, що мова є засобом пізнання, збирання й оформлення всіх тих знань, які накопичені людьми в процесі їх свідомої діяльності. Різновидами цієї функції є функція збереження інформації, контактна функція, функція оформлення культурних цінностей. Комунікативна функція реалізується у спілкуванні, розмовах, діалогах, полеміці. Комунікативна функція може виступати як самовираження особистості; виражальна (експресивна, емотивна, модальна) функція охоплює величезний діапазон у мовленнєвій поведінці людини. Ця функція мови реалізується в художній літературі, ораторському мистецтві, у дискусійному мовленні – суперечці, полеміці, пісні, опері тощо. Когнітивна функція – спогади, роздуми, підготовка до усних висловлювань і формування письмового тексту, творча діяльність та ін.

Стародавні політики активно використовували сучасні інформативно-комунікативні технології. Зокрема в Давній Греції їх активно практикував оратор Демосфен у процесі боротьби з македонським царем Філіпом, який завоював грецькі міста-держави. За допомогою публічних виступів, дискусій, діалогів досягали своїх цілей афінські політики Солон, Фемістокл, Перикл. Саме в Стародавній Греції виникла нова професія – софістика, представники якої спеціалізувалися на ораторському мистецтві та переконанні. Це можна вважати еволюцією традиційних глашатаїв.

Література, особливо сатира, також використовується як інформаційна зброя для націлювання на конкретних осіб або для впливу на колективну свідомість. Прототип першої газети з'явився в Стародавньому Римі. Йдеться про новинні стрічки «Actadiurnaropuliromani» («Актуальні справи населення Риму») – записи подій, які розміщувалися в громадських місцях і доставлялися відомим громадянам.

Технології епохи Середньовіччя та Відродження базуються на таких традиційних інструментах: мова, мистецтво, писемність, реклама, література. Водночас виникли нові, такі як: пропаганда та психологічна війна.

Значний внесок у практику інформаційної війни зробила Візантійська імперія. Зокрема, ми багато знаємо про історичний факт, що візантійські імператори перемагали ворогів не силою, а дезінформацією, психологічним тиском і підкупом. Особливо активно така війна була у протистоянні з князями Київської Русі, ісламськими державами, кочовими племенами давніх тюрків тощо.

Значний внесок у розвиток інформативно-комунікативних технологій зробили вчені епохи Відродження. Ближче всіх до проблематики проведення інформаційних війн були роботи Ніколо Макіавеллі. У своїй книзі «Володар» (1532 р.) він сформулював поради політичним і військовим лідерам щодо здійснення ефективної інформаційної політики для успішного ведення війни та управління державою.

Основними носіями інформації в цей період були друковані тексти – книги, офіційні документи, художні твори. Матеріалами для запису інформації є пергамент, папір, тканина, глина,

камінь, метал. Основним канонічним прикладом інформаційної війни в ту чи іншу епоху можна вважати інформаційно-психологічні дії, які типово супроводжують військовий конфлікт, політико-економічні та релігійні процеси в сучасному розумінні.

В епоху становлення та початкового розвитку ринкових капіталістичних відносин інформаційна війна відіграла роль допоміжної технології супроводу збройних конфліктів та економічних війн. Завдяки запровадженню європейцями нових технологій та поширення їхнього впливу на інші континенти, центри розвитку інформаційно-комунікаційних технологій формуються далеко за межами Європи. Зокрема одним з провідних стала колоніальна, а потім незалежна Північна Америка.

Усі провідні світові конфлікти XIX ст. обов'язково супроводжувалися інформаційними протистояннями із застосуванням такого інструменту, як преса, що стала другою глобальною мас-медіа технологією. Преса стає інструментом масового впливу на свідомість суспільства, а відповідно засобом маніпуляції, дезінформації, залякування, стимулювання, заклику та інших засобів ведення інформаційних війн.

Наприкінці XIX століття з'явилися нові інформативно-комунікативні технології – радіо (Марконі, Попов, 1895), що з часом перетворилося на потужну третю глобальну мас-медійну технологію.

Серед теоретиків і практиків інформаційної боротьби в той чи інший період велике значення має розробка прусського генерала Карла фон Клаузевіца в його книзі «Про війну» (1832). На його думку, однією з головних складових успіху будь-якої армії є «відчуття перемоги», тобто переможна психологія, дух, мораль. Вони є головною мішенню та об'єктами, по відношенню до яких діють інформативно-комунікативні атаки противника (Зеленін, 2014: с. 37).

Одну з головних тем розвитку ІКТ та інформаційних воєн у XX столітті, почав систематично вивчати Х. Лассуель (1902-1978). Він активно використовує соціальну психологію, психоаналіз та психіатрію для вивчення політичної поведінки та пропаганди, наголошуючи на ролі масової комунікації в процесі інформаційного протистояння між основними країнами світу. Х. Лассуель починає з аналізу здійснення пропаганди під час Першої світової війни. Він підсумував свої дослідження у праці «Техніка пропаганди у світовій війні» (1927), де вперше висвітлив інформаційну та психологічну сфери війни, представив пропаганду як особливу зброю, що впливає на моральний стан ворога (Зеленін, 2014: с. 35).

З точки зору розвитку теорій і методів ведення інформаційної війни в середині XX ст. важливе значення для наукової теорії мали розробки канадського соціолога Г. Маклюєна, який досліджував роль і значення медіа в сучасному світі та історичній ретроспективі. Він класифікує історію розвитку людства відповідно до типів медіа, якими володіє певний період. Зокрема, він визначає дописемний період, писемну культуру та сучасну добу. Головними ознаками сучасності він вважає такі категорії, як «електронне суспільство» та «глобальне село». Під останнім він розуміє сучасний світ, який завдяки цифровим технологіям перебуває в єдиному інформаційному просторі. Він також класифікує медіа за функціями та можливостями на «гарячі» (інформація) та «холодні» (емоції) (Мак-Люен, 2001: с. 138).

Інформаційні війни XX століття, в якості основних інструментів роботи використовували як традиційні медіа (друк, новини, радіо), що склалися в минулому, так і нові медіа: кіно, телебачення, Інтернет. Ці комунікаційні засоби значно підвищують ефективність інформаційно-комунікаційної діяльності в рамках військового конфлікту. Дві з них – ТБ та Інтернет – стали четвертою та п'ятою за обсягом мас-медійними технологіями у світі відповідно.

Розробка Г. Маклюєна яка з'явилася в середині XX століття, суттєво впливає на формування сучасного розуміння та значення носія інформації в контексті інформаційного конфлікту. Серед тих, хто формував теоретико-методологічні основи сучасної інформаційної війни, на особливу увагу заслуговує книга американського політолога і соціолога З. Бзежинського «Велика шахівниця», яка вийшла друком у 1997 р. і стала підручником для сучасних політологів. Як зазначає О. Курбан «кібервійна стає важливою частиною «гарячої війни», відіграючи певну роль у забезпеченні та наданні значних переваг у протистоянні в реальному світі. Важливим досягненням XX-XXI ст. було те, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій породив мережеву структуру онлайн і офлайн» (Курбан, 2016).

Виробництво контенту стало чи не найважливішою функцією суспільства, забезпечуючи необхідні матеріали для економічних процесів, мистецтва, війська, державного управління, науки, релігії тощо. Створенням, накопиченням і розповсюдженням інформації займаються практично всі, хто бере участь у суспільних процесах. Наукові центри, військові інституції, навчальні заклади, адміністративні установи та самі ЗМІ стають фабриками контенту.

Трансформація технологій, специфіка соціальних, економічних та політичних умов розвитку сучасного світового співтовариства впливають на характер та особливості ведення сучасних війн. З точки зору змісту, інформаційна складова гібридної війни має форму «війни смислів» з використанням передових засобів агітації та пропаганди. Зокрема, активно використовуються так звані симулякри – образи, яких не існує в природі.

Психологічні операції, призначені для підтримки військових операцій стратегічного характеру, використовуються для досягнення цілей національної політики або для демонстрації загрози застосування сили. Основним завданням мережевого онлайн-проекту в рамках гібридної війни є створення певної віртуальної реальності (симулякру), формування бачення інформаційної атаки та психологічної атаки необхідної зловмиснику ситуації через певну цільову групу.

Як зазначає О. Курбан, «основою будь-якого інформаційного протистояння є інформаційний процес, який визначається як діяльність зі створення, накопичення, зберігання, пошуку та розповсюдження інформації чи даних певного тематичного характеру (Курбан, 2012: с. 26)».

У різні часи інформаційні процеси несуть на собі відбиток тих технологій, які були винайдені на якомусь етапі. Це відображено в конкретних деталях проведення відповідного інформаційного протистояння. За своїм історичним значенням і технічними характеристиками кожен із цих винаходів можна визначити як інформаційний вибух чи інформаційну революцію.

Поняття інформаційної революції означає фундаментальну зміну способів створення, накопичення, зберігання, пошуку та розповсюдження інформації (Курбан, 2012: с. 25). Ці явища включають появу мови, письма та комп'ютерних технологій. Усі ці винаходи є початком абсолютно нового напрямку в розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Інформаційний вибух – збільшення на порядок обсягів виробництва інформації, її доступності для використання. Виникає внаслідок подолання інформаційних бар'єрів (за В. Глушковым) – протиріч між інформаційними запитами суспільства і технічними можливостями з їх забезпечення завдяки розвитку науки і техніки (Тишкун, 2015: с. 159).

Здобутком ХХ ст. стало народженням нової форми інформаційно-комунікаційного протистояння, відомої як кібервійна. Під останнім розуміють боротьбу сторін на програмному рівні для отримання значних переваг в економічних, політичних і військових протистояннях шляхом вилучення закритої інформації та виведення з ладу апаратно-програмного забезпечення противника (Зеленін, 2014: с. 38).

Як зауважує В. Зеленін, основними гравцями в цій війні є спеціальні експерти: хакери (ті, хто витягує інформацію) і зломщики (ті, хто знищує програмне та апаратне забезпечення). У форматі кібервійни він визначає наступні види (Зеленін, 2014: с. 38): вандалізм – спотворювати Інтернет-сторінки, змінювати вміст негативними або рекламними матеріалами; пропаганда – розповсюдження заклику до певних дій або розміщення відповідної інформації на чужих Інтернет-сайтах; збір інформації – зламати приватні або особисті сторінки організації, щоб отримати конфіденційну інформацію; від програмного та апаратного втручання – атаки dDoss на комп'ютери, що виконують адміністративні та контрольні функції в національних, державних, військових і комерційних організаціях; атаки на мережеву інфраструктуру – атаки на комп'ютери, які контролюють життя міста, включаючи телефонні лінії, воду, електрику, пожежну безпеку, транспортне сполучення тощо.

З народженням інтернет-технології web 2.0 формується новий напрямок інформаційного конфлікту – мережева війна. Інформаційно-комунікаційне протистояння у вигляді офлайн та онлайн мережевих структур.

Домінантою теорії, методології та методики сучасної інформаційної війни є концепція гібридної війни. Під такою війною розуміють: засіб протистояння, який поєднує різні засоби

політичного, економічного, військового та ідеологічного характеру. Іноді для визначення цього явища використовують термін, наприклад: асиметрична війна. Це визначення підкреслює і визначає нетрадиційний, специфічний творчий характер протистояння, що відбувається за допомогою нестандартних комбінованих стратегій і тактик управління конфліктами. У таких війнах ресурси і характер дій противника відрізняються один від одного. Основна мета – компенсувати брак ресурсів і можливостей однієї сторони або за допомогою певної концентрації отримати значну перевагу на конкретному напрямку в рамках конфлікту.

Сіленко А. зауважує, що «нині інформаційні технології стали істотним компонентом соціальної реальності й можуть розглядатися як фактор, що впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства. Причому, на відміну від енергетичних, транспортних і хімічних технологій, вони не мають твердих ресурсних і екологічних обмежень, що вносить у процес свою специфіку. У інформаційних технологій набагато вища, ніж в інших технологій, швидкість відновлення: покоління інформаційних технологій змінюються кожні 3-5 років. Можливо, саме тому інтелектуальне освоєння наслідків такого динамічного розвитку не встигає за зростанням обсягів нової інформації» (Сіленко, 2007: с. 98).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином інформаційні конфлікти відіграли значну роль у розвитку інформативно-комунікативних технологій. Завдяки інформаційним конфліктам, які стали невід’ємною частиною збройних конфліктів/гібридних воєн, цивілізаційних, глобальних, регіональних протистоянь ХХ ст. – початку ХХІ ст., відбувався/відбувається розвиток нових технологій та поширення їхнього впливу на різних рівнях суспільного життя. Інформаційне суспільство нині характеризується істотним збільшенням і диверсифікацією каналів політичної комунікації, появою нових інформаційних технологій та психотехнологій, виникненням нових смислосназначимих образів, абсолютно нових політичних норм і цінностей, стосунків, інститутів. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі можуть бути направлені на подальше осмислення та дослідження факторів інформатизації та оцінювання ефективності інформаційних процесів у рамках мережевих протистоянь.

Список використаних джерел і літератури

1. Бебик В. (2005). Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік релейшнз : монографія. Київ: МАУП, 2005. 440 с.
2. Закіров М. (2017). Сучасні інформаційно-комунікаційні технології як фактор еволюції соціально-політичних відносин. URL: <http://nbuviap.gov.ua/>
3. Зеленін В. (2014). По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Вінниця: Віндрук. 384 с.
4. Курбан О. (2012). Діагностика та моделювання PR-процесів: монографія. Київ: Українська конфедерація журналістів. 160 с.
5. Курбан О. (2016). Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навчальний посібник. Київ: ВІКНУ. 286 с.
6. Мак-Люен М. (2001). Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги. Київ: Ніка-Центр. 464 с.
7. 7. Пілат М. (2013). Інформаційні впливи та інформаційні війни: сутність понять та їхній взаємозв’язок в інформаційну епоху. *Вісник Львівського університету*. Вип. 32. С. 185–190.
8. 8. Сіленко А. (2007). Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства. *Політичний менеджмент*. № 3. С. 96–112.
9. 9. Стадник А. (2016). Інформаційна війна як комунікативна технологія впливу на масову свідомість та громадську думку. *Грані*. № 1. С. 111–115.
10. 10. Тишкун Ю. (2015). Інформаційний вибух. Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [І. Вдовичин, Л. Угрин, Г. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. Хоми. Львів: «Новий світ – 2000». 492 с.

Refereces

1. Bebyk, V. (2005). *Informatsiyno-komunikatsiynyy menedzhment uhlobalnomu suspilstvi: psykholohiya, tekhnolohiyi, tekhnika publik rileyshnz [Information and communication management for the global society: psychology, technologies, public relations technique]: monohrafiya*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Zakirov, M. (2017). *Suchasni informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohiyi yak faktor evolyutsiyi sotsialno-politychnykh vidnosyn [Modern information and communication technologies as a factor in the evolution of socio-political relations]*. URL. <http://nbuviap.gov.ua/>. Retrieved from: <http://nbuviap.gov.ua/>

index.php?option=com_content&view=article&id=3047:suchasni-informatsijno-komunikatsijni-tehnologiji-yak-faktor-evolyutsiji-sotsialno-politichni [in Ukrainian].

3. Zelenin, V. (2014). Po toy bik pravdy: neyrolinhvistychnе prohramuvannya yak zbroya informatsiyno-propahandyskoyi viyny [On the other side of the truth: neuro-linguistic programming as a weapon of propaganda warfare]. Vinnytsya: Vindruk [in Ukrainian].

4. Kurban, O. (2012). *Diahnostyka ta modelyuvannya PR-protsesiv [Diagnostics and modeling of PR processes]: monohrafiya*. Kyiv: Ukrayinska konfederatsiya zhurnalistiv [in Ukrainian].

5. Kurban, O. (2016). Suchasni informatsiyni viyny v merezhevomu on-layn prostori [Modern information wars in the online network space]: navchalnyy posibnyk. Kyiv: VIKNU [in Ukrainian].

6. Mak-Lyuen, M. (2001). Halaktyka Hutemberha: stanovlennya lyudyny drukovanoyi knyhy [Gutenbergs Galaxy: The Making of a Printed Book Man]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

7. Pilat, M. (2013). Informatsiyni vplyvy ta informatsiyni viyny: sutnist ponyat ta yikhniy vzayemozvyazok v informatsiynu epokhu [Information influences and information wars: the essence of concepts and their relationship in the information age]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of Lviv Universit*, 32, 185–190 [in Ukrainian].

8. Silenko, A. (2007). Informatsiyni tekhnolohiyi – novyy impuls dlya poshuku paradyhmy maybutnoho suspilstva [Information technologies are a new impetus for the search for a paradigm of the future society]. *Politychnyy menedzhment – Political management*, 3, 96–112 [in Ukrainian].

9. Stadnyk, A. (2016). Informatsiyna viyna yak komunikatyvna tekhnolohiya vplyvu na masovu svidomist ta hromadsku dumku [Information war as a communication technology of influence on mass consciousness and public opinion]. *Hrani-Faces*, 1, 111–115 [in Ukrainian].

10. Tyshkun, Yu. (2015). Informatsiynyy vybukh [Information explosion]. Novitnya politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory) / [I. Vdovychyn, L. Uhryn, H. Shypunov ta in.]; za zah. red. N. Khomy. Lviv: «Novyy svit – 2000» [in Ukrainian].